

УДК: 323.1:35.071.6:352(477)

DOI: <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2025-1-5>

Вплив реформи децентралізації на консолідацію суспільства та зміцнення державної єдності України

Анотація. У статті розглядається вплив реформи децентралізації на зміцнення єдності України та консолідацію суспільства. Реформа, що стартувала в 2014 р., стала ключовим чинником модернізації системи управління державою, передаючи більше повноважень місцевим громадам. У дослідженні аналізуються соціальні, економічні та політичні аспекти реформи, які сприяли зменшенню регіональних диспропорцій та підвищенню ефективності управління на місцевому рівні. Окрема увага приділена інституційній та фінансовій стійкості територіальних громад, яка стала можливою завдяки децентралізації. У статті обґрунтовується, що зміцнення місцевого самоврядування дозволило громадам краще справлятися з кризовими ситуаціями, що в умовах війни з Росією відіграло вирішальну роль у збереженні державної єдності. Проаналізовано зміни в міжбюджетних відносинах між центром і громадами, які сприяли підвищенню фінансової самостійності територіальних громад і, як наслідок, їх здатності виконувати деякі функції держави у критичних ситуаціях. Також приділено увагу соціальній стійкості громад, зокрема впливу децентралізації на поглиблення довіри між мешканцями та місцевою владою. Реформа децентралізації також відіграла важливу роль у процесі євроінтеграції України. Передача повноважень на місцевий рівень та впровадження європейських стандартів місцевого самоврядування дозволили Україні наблизитися до практик ЄС у сфері управління громадами (муніципалітетами), зміцнивши демократичні інститути та підвищивши прозорість управлінських процесів. Окремо розглянуто роль локальної ідентичності в процесі децентралізації та її вплив на загальнодержавну єдність. У статті доводиться, що децентралізація сприяла формуванню місцевої ідентичності, яка, в свою чергу, зміцнює загальноукраїнську ідентичність. Висновується, про важливість завершення реформи децентралізації для забезпечення стабільності України, єдності її територій і суспільної консолідації.

Ключові слова: децентралізація, консолідація, єдність, стійкість, локальна ідентичність, регіональна ідентичність, євроінтеграція.

Микола Горбатюк,

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник,
Інститут політичних і
етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН
України,

Mykola Horbatiuk,

Candidate of Historical Sciences,
Senior Researcher,
Kuras Institute of Political and
Ethnic
Studies of the NAS of Ukraine

ORCID: 0000-0002-2928-9229

e-mail: m_gor@ukr.net

The Impact of Decentralization Reform on Societal Consolidation and the Strengthening of Ukraine's National Unity

Annotation. The article examines the impact of the decentralization reform on strengthening the unity of Ukraine and the consolidation of society. The reform became a key factor in the modernization of the state management system, transferring more powers to local communities. The study analyzes the social, economic and political aspects of the reform, which contributed to the reduction of regional disparities and the improvement of the effectiveness of management at the local level. Particular attention is paid to the institutional and financial resilience of territorial communities, which became possible thanks to decentralization. The article argues that the strengthening of local self-government allowed communities to better cope with crisis situations, which in the conditions of the war with Russia played a decisive role in preserving state unity. The changes in inter-budgetary relations between the centre and communities, which contributed to the increase of financial independence of territorial communities, and, as a result, their ability to perform some functions of the state in critical situations, were analyzed. Attention is also paid to the social resilience of communities, in particular, the impact of decentralization on the deepening of trust between residents and local authorities. The decentralization reform also played an important role in the process of European integration of Ukraine. The transfer of powers to the local level and the implementation of European standards of local self-government allowed Ukraine to approach EU practices in the field of community (municipal) management, strengthening democratic institutions and increasing the transparency of management processes. The role of local identity in the process of decentralization and its impact on national unity is separately considered. The article proves that decentralization contributed to the formation of local identity, which, in turn, strengthens the all-Ukrainian identity. A conclusion was made about the importance of completing the decentralization reform to ensure the stability of Ukraine, the unity of its territories and social consolidation.

Key words: decentralization, consolidation, unity, resilience, local identity, regional identity, European integration.

Постановка проблеми. Система органів місцевого самоврядування, отримана Україною у спадок від Радянського Союзу, виявилася абсолютно неефективною в умовах ринкової економіки і демократичного врядування. Більша частина сільських і селищних рад, а також і деяка кількість міських, які на законодавчому рівні були позбавлені економічної і фінансової бази функціонування, не могли в повному обсязі виконувати покладені на них функції. Все це спричиняло занепад територій, затухання ділової активності, погіршення умов проживання мешканців, а відтак їх відтік у міста чи за кордон та депопуляцію населених пунктів. Поряд з цим все більш помітними ставали відмінності у рівні економічного розвитку різних населених пунктів чи їх об'єднань (рад), нездатність органів місцевого самоврядування вивести

їх із застою з допомогою наявних юридичних і економічних інструментів. Різка відмінність у рівні життя і можливостях жителів міст і сіл, мешканців промислових і сільськогосподарських регіонів призводила до ворожості між цими групами населення, підштовхувала до розколу у суспільстві. Децентралізація була покликана відновити соціально-економічну єдність територій шляхом зменшення диспропорцій їх розвитку та сприяти консолідації населення. І хоч це не єдині завдання реформи, на цьому шляху вона досягла відчутних результатів.

Аналіз досліджень і публікацій. Децентралізація викликала неабиякий резонанс у суспільстві та стала предметом рефлексій учених і політичних аналітиків відразу ж після її початку. За останнє десятиліття тема була висвітлена у десятках монографій, аналітичних доповідей і навчальних посібників та у сотнях наукових статей. Теоретичні й практичні аспекти децентралізації проаналізовано у низці одноосібних [Романюк, 2018] та колективних [Кравців та Сторонянська, 2020] монографій. Перебіг реформи та виклики, що поставали перед нею, досліджували В. Романова та А. Умланд [2021]. Регіональну специфіку здійснення реформи відслідкували Т. Бевз [2019] і М. Горбатюк [2019]. Важливими для аналізу сутності регіональних і локальних ідентичностей, впливу локальної ідентичності на формування і функціонування територіальних громад є дослідження Л. Нагорної [2008], С. Ростецької [2021], С. Махсми [2023], Я. Котенка [2016] і Я. Котенка та А. Ткачука [2018]. Теоретичне підґрунтя стійкості територіальних громад в Україні та практичні її прояви вивчали В. Стойка [2022], В. Романова [Romanova, 2022], А. Дарковіч та М. Савісько [2023], а також колектив авторів Національного інституту стратегічних досліджень [Потапенко та ін., 2023].

Мета дослідження: проаналізувати вплив реформи децентралізації на зміцнення державної єдності та консолідацію суспільства в Україні, вивчаючи механізми та інструменти, що сприяли соціально-економічному розвитку регіонів, зменшенню регіональних диспропорцій та нівелюванню загроз сепаратизму. **Завдання:** визначити причини необхідності проведення реформи децентралізації в Україні; вивчити, як формування нової локальної ідентичності територіальних громад сприяли зменшенню ризиків сепаратизму та зміцненню загальнонаціональної ідентичності; проаналізувати регіональну політику України після проведення реформи децентралізації як чинник забезпечення унітарності держави та її територіальної цілісності; оцінити вплив реформи на підвищення фінансової, інституційної та соціальної стійкості територіальних громад, їх внесок у здатність держави протистояти викликаним війною дезінтегруючим чинникам.

Виклад основного матеріалу. Потреба децентралізації влади закладена у Конституції України, яка визначає, що "територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості і соціально-економічного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних,

економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій" [Конституція України, 1996]. "Поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади" проявляється в тому, що за центральними органами державної влади зберігається право охорони та забезпечення загальнодержавних інтересів, а решта функцій передається на нижчі рівні управління, органам місцевого самоврядування (далі – ОМС). Цей принцип передбачає вироблення оптимальної системи поділу повноважень між органами державної влади та ОМС, яка була б здатна: 1) забезпечити рівномірний соціально-економічний розвиток регіонів у державі та окремих територій у регіоні; 2) забезпечити високий рівень інтеграції адміністративно-територіальних одиниць усіх рівнів, 3) перешкоджати виникненню проблем у відносинах між центром і регіонами, зокрема появи відцентрових тенденцій (сепаратизму).

Утім, тривалий час в Україні усе ще існувала успадкована від Радянського Союзу глибоко централізована система регіональних та місцевих органів влади, а зафіксований у Конституції принцип "децентралізації влади" залишався швидше декларацією про наміри, ніж реально діючою законодавчою нормою. Низка спроб реформувати адміністративно-територіальний устрій та систему місцевих органів влади на засадах децентралізації, що мали місце в Україні у 1998–2013 рр., зазнали невдачі [Горбатюк, 2022].

Між децентралізацією і федералізацією. Каталізатором запуску реформи децентралізації в Україні, стала перемога проєвропейської революції у лютому 2014 р., подальша окупація Криму Росією та активізація проросійських сепаратистів у Донецькій і Луганській областях. У цей час Росія активно "проштовхувала" ідею федералізації України з метою закріплення особливого статусу Донбасу і ліквідації унітарного статусу України. Втім, російська ідея федералізації, яка таїла низку загроз для української державності, таких як посилення регіональних еліт, наростання сепаратистських тенденцій, складність у прийнятті загальнодержавних рішень, ослаблення органів місцевого самоврядування, не знайшла підтримки, ані у проукраїнських політичних сил, ані в експертних колах. МЗС України назвав російську пропозицію планом "розколоти і знищити українську державність" [Кендалл, 2014]. Правники І. Коліушко та Я. Журба вважали її "вкрай небезпечним для єдності країни процесом", завдання якого "призвести до дезінтеграції нашої країни та її розпаду" [2014]. Несприйняття ідеї федералізації було досить поширене і серед народних мас. Соціологічне опитування Фонду "Демократичні ініціативи" ім. Ілька Кучеріва, проведене у грудні 2014 р., показало – федералізацію, як спосіб вирішення війни на Донбасі, підтримували лише 7 % респондентів [*Тільки 7% українців вважають ...*, 2015].

Щоб перешкодити Росії і надалі маніпулювати суспільною думкою українців за допомогою нав'язування уявлення про користь федералізації, а також зберегти єдність держави і вдовольнити величезний запит на ефективне місцеве самоврядування, українська політична еліта повернула на порядок

денний ідею проведення реформи децентралізації влади і адміністративно-територіального устрою. Але, на відміну від федералізації, яка передбачала посилення регіонів, реформа децентралізації мала створити та зміцнити найнижчий адміністративний рівень – територіальні громади.

На початковому етапі впровадження децентралізації деякі експерти висловлювали занепокоєння щодо можливого негативного впливу реформи на державну цілісність. Зокрема, йшлося про можливе посилення регіональних еліт та "феодалізацію" окремих регіонів; послаблення центральної влади внаслідок передачі частини повноважень і фінансів на місця; посилення сепаратистських тенденцій; зниження ефективності управління через низьку кваліфікацію місцевих управлінців і високий рівень корумпованості тощо.

Утім, незважаючи на деякі негативні очікування, децентралізація виявилася однією з найважливіших і найбільш удалих реформ у новітній історії України, основними результатами якої стали: побудова якісно нової системи місцевого самоврядування, в основі якої лежала зміна базового рівня адміністративно-територіального устрою шляхом створення об'єднаних територіальних громад; установлення безпосередніх міжбюджетних зв'язків громад з державним бюджетом; збільшення розміру фіскальних і нефіскальних надходжень до бюджетів громад; надання ОМС більшого обсягу прав у розпорядженні власними ресурсами, посилення їх зацікавленості у збільшенні надходжень до місцевих бюджетів та пошуку додаткових джерел їх наповнення; зміцнення матеріальної та фінансової основи громад; поява нових осередків господарської діяльності тощо. Внаслідок цих нововведень територіальні громади дістали можливість підвищити якість надання публічних послуг населенню, реалізовувати соціальні та інфраструктурні проекти, створювати умови для залучення інвестицій та розвитку місцевого бізнесу, розробляти та реалізовувати програми місцевого розвитку тощо. Збільшення фінансових можливостей і юридичних прав громад стимулювало співпрацю між ними, яка, в свою чергу, сприяла їх інтеграції у регіональну і загальнодержавну економіку.

В остаточному підсумку, усі перераховані фактори позитивно відобразилися на консолідації населення і єдності держави, що підтверджується і позитивною оцінкою експертів. Так, ініціатор проведення реформи місцевого самоврядування в часи президентства В. Ющенка Р. Безсмертний був переконаний, що чим глибшими будуть зміни, впровадженні реформою децентралізації, тим більш цілісною буде Україна як держава [*Децентралізація і цілісність держави*, 2016]. Виконавчий директор Асоціації міст України М. Пітцик заявляв, що "проведення децентралізації – це реальний шлях до єдності країни", яка "цементується як раз децентралізацією" [*Мирослав Пітцик ...*, 2017]. А експерт Інституту євроатлантичного співробітництва в Києві А. Умланд слушно зазначав: "Передача влади з національного та обласного рівнів на місцевий [...] позбавила гібридну тактику Росії традиційних інституціональних рамок для підривних дій" та "ускладнила цілевизначення та планування іредентистських операцій" [Умланд, 2019].

Нова регіональна політика як об'єднавчий чинник. Реформа децентралізації вплинула і на розуміння державної регіональної політики, внаслідок чого в Україні відбувається поступовий перехід до політики регіонального розвитку, яка, порівняно з регіональною політикою, має оновлені сфери впливу, суб'єкти і принципи. Суб'єктами втілення політики регіонального розвитку стали: держава в особі центральних органів влади; місцеві органи виконавчої влади; обласні ради спільно із майбутніми виконавчими органами; органи місцевого самоврядування субрегіонального рівня з власними виконавчими органами (у разі їх створення); ради територіальних громад; органи нагляду та контролю за законністю рішень ОМС регіонів та територіальних громад (у перспективі – префекти). Поява фінансово спроможних та інституційно стійких громад, що організовують діяльність відповідно до власних потреб та інтересів, змінили вплив суб'єктів на реалізацію регіональної політики – центри ухвалення стратегічних рішень розвитку територій змістилися на рівень громад, а низовий рівень територіального управління значно зміцнився. Відповідно, зросло значення територіальних громад та їх органів управління у *збереженні єдності держави*, що є одним із ключових принципів здійснення регіональної політики в Україні, закріплених у низці нормативно-правових актів. Так, у Концепції державної регіональної політики цей принцип сформульовано як *"забезпечення унітарності України та цілісності її території"*, включно і єдності економічного простору на всій території держави, її грошово-кредитної, податкової, митної, бюджетної систем" [Про Концепцію ..., 2001], а відповідно до п. 7, ст. 3. Закону України "Про засади державної регіональної політики" – це принцип *"згуртованості – забезпечення просторової, політичної, економічної, соціальної, гуманітарної єдності України"* [Про засади ..., 2015].

Реформа децентралізації запустила процес модернізації державної політики регіонального розвитку в Україні, зокрема з'явилися такі нові тенденції:

- перехід від регіональної політики, що диктується з центру, до політики врахування багатоступеневих інтересів економічних та суспільно-політичних акторів на регіональному рівні;
- перехід від застосування прямих інструментів і механізмів стимулювання регіонального розвитку до комплексних і гібридних (державно-приватне партнерство, регіональні кластери, міжрегіональне співробітництво тощо);
- удосконалення системи середньострокового та довгострокового стратегічного планування регіонального розвитку на засадах координації секторального, територіально-просторового та управлінського підходів.

Важливим елементом державної єдності є *рівномірний розвиток територій*, відсутність депресивних, занепадаючих громад і регіонів, які можуть бути осередками соціального невдоволення, потрапляти під пропагандистський вплив зовнішніх сил і, як наслідок, виявляти сепаратистські тенденції. Ця проблема ще більше загострилася в перебігу повномасштабної війни – внаслідок масштабних руйнувань, окупації частини території та

переривання економічних зв'язків суттєво змінилися рушії розвитку регіонів та їх пріоритети, виникла потреба у створенні механізмів для вирівнювання можливостей регіонів. До державної регіональної політики було віднесено завдання відновлення регіонів і територій, що постраждали внаслідок збройної агресії проти України та принцип інтегрованого розвитку – "поєднання галузевого та територіального підходів для розвитку територіальної громади та/або регіону, що забезпечує соціально-економічний та культурний розвиток територій" [Про внесення змін ..., 2022]. Це, в свою чергу, викликало необхідність поділу територій України на функціональні типи, до яких будуть застосовуватися спеціальні механізми та інструменти: 1) території відновлення – громади, де внаслідок війни спостерігається різке погіршення соціально-економічного розвитку та значна депопуляція); 2) регіональні полюси зростання – громади, що демонструють порівняно вищу динаміку розвитку і позитивно впливають на суміжні території; 3) території з особливими умовами для розвитку – громади з низьким рівнем розвитку або з об'єктивними обмеженнями для розвитку; 4) території сталого розвитку – громади, спроможні до збалансованого розвитку [Про внесення змін ..., 2022].

Формування локальних ідентичностей у територіальних громадах і їх вплив на консолідацію суспільства і державну єдність. Реформа децентралізації і створені нею нові політичні, соціально-економічні і культурні умови життя у територіальних громадах значно активізували формування місцевої (локальної) ідентичності, яка є необхідним чинником для консолідації суспільства і єдності держави. Її важливість пояснюється низкою причин:

- 1) чим більшою мірою проявляється локальна ідентифікація індивідів, тим більш вираженою є їхня громадянська ідентичність;
- 2) локальна ідентичність посилює національну ідентичність;
- 3) локальна ідентичність спроможна конкурувати з іншими видами ідентичностей, насамперед, збалансовувати регіональну, яка часто є підставою сепаратизму та створює загрозу територіальній цілісності держави [Котенко, 2016, с. 23].

Посилення регіональних ідентичностей в Україні у 2004–2014 рр. мало низку шкідливих наслідків для єдності країни, тому їх послаблення та домінування національної ідентичності стало важливим елементом державної політики. Під "регіональною ідентичністю" розуміємо усвідомлення індивідом належності до уявної спільноти, яку єднають спільність володіння та користування певною територією, а також особливі, частково відмінні від загальнонаціональних, цінності, культура, спосіб життя, соціальні зв'язки тощо. Регіональна ідентифікація поширюється і на політичні уподобання мешканців регіону та виступає підґрунтям для їх політичного вибору. Електоральні цикли, що передували Революції гідності і початку російсько-української війни, яскраво продемонстрували, як політичні сили використовували регіональні ідентичності для досягнення своїх цілей. Хрестоматійним є приклад Партії регіонів, яка творила ідеалізований образ Донбасу як промислового центру, що "годує

всю Україну", населеного чесними трударями, інтереси яких постійно ігнорує центральна влада. Аналогічно цьому ВО "Свобода" активно експлуатувала традиційність, релігійність та націоналізм мешканців Західної України, підсилювала образ Галичини як українського П'ємонту та регіону збереження українських традицій. Мобілізуючи своїх виборців, політичні сили протиставляли різні регіональні ідентичності одна одній, поляризуючи електоральне поле, продукуючи недовіру й ненависть між мешканцями різних регіонів [Нагорна, 2008, с. 6–7].

Така деструктивна практика призвела до того, що у 2014 р. найбільша кількість опитаних ідентифікувала себе зі своїм регіоном / областю саме на Донбасі (27 %) і у Західній Україні (6,7 %), тоді як на Півночі таких було 2,4%, у Центрі – 3%, Півдні – 5,1 %, Сході – 5,2 %. Цілеспрямоване використання наявних суспільних поділів і міжрегіональних відмінностей перешкоджало формуванню спільної загальнонаціональної ідентичності – у тому ж 2014 р. громадянином України вважали себе лише 34,2 % мешканців Донбасу, тоді як загальнонаціональний показник становив 64,6 % [Прибиткова, 2014, с. 199–200].

Існує чимало інших тверджень про шкідливість регіональної ідентичності для єдності України як унітарної держави. У своєму дисертаційному дослідженні С. Ростецька [2021] дійшла висновків, що у виборчий період національна та регіональна ідентичність можуть перебувати у стані конфронтації. Я. Олійник та О. Гнатюк [2017] стверджували, що територіальна ідентичність може бути не лише інструментом конструктивної трансформації регіону, а й руйнувати ієрархію зв'язків між центром та регіонами, породжувати у них сепаратистські настрої. На думку Я. Котенка та А. Ткачука [2018, с. 11], "відмінність регіональних ідентичностей реально є загрозою стабільності всієї держави".

Загрози державній єдності, викликані сильною регіональною ідентичністю, засвідчили необхідність її послаблення шляхом *вибудовування нових локальних ідентичностей* в умовах реальності, створеної децентралізаційними перетвореннями. Локальна ідентичність є формою ідентифікації людини з місцевим співтовариством (села, селища, міста, територіальної громади), відчуттям причетності до подій, що відбуваються на території безпосереднього мешкання. Вона виявляється у наявності певної системи традицій, цінностей і норм поведінки жителів території. Через обмежену кількість мешканців громади взаємодія між ними має характер безпосередніх контактів, завдяки чому знижується анонімність і зростає рівень довіри і відповідальності. Передумовами виникнення локальної ідентичності є: 1) спільна територія проживання; 2) спільні інтереси у вирішенні питань життєдіяльності; 3) соціальна взаємодія під час реалізації цих інтересів; 4) самоідентифікація кожного члена з громадою [Котенко та Ткачук, 2018].

Локальна ідентичність виступає чинником єдності на різних рівнях соціально-політичного буття. В умовах сформованої локальної ідентичності місцеве співтовариство стає більш згуртованим. Наявність у територіальній громаді сформованої ідентичності є важливою передумовою її суб'єктності,

запорукою сталості та розвитку. На противагу цьому – слабкість локальної ідентичності призводить до роз'єднаності та деградації місцевих спільнот. На загальнодержавному рівні локальні ідентичності відіграють важливу роль у забезпеченні єдності народу і держави завдяки своїй здатності підсилювати національну ідентичність та нівелювати вплив регіональних ідентичностей. Отже, якщо політична еліта прагне до домінування у державі національної ідентичності – вона має сприяти формуванню такої локальної ідентичності, яка стане підґрунтям національної.

Трансформація регіональних еліт. Децентралізація стала механізмом зменшення впливовості регіональних (обласних) еліт, що виявляли схильність до сепаратизму і, маючи значні ресурси, намагалися максимально автономізуватися від центральної влади. Вже хрестоматійним прикладом є поведінка політичних еліт Донецької і Луганської областей до 2014 р., які завдяки контролю над місцевим населенням тривалий час вибудовували відносини з Києвом за принципом "грабувати Донбас може тільки Донбас". Варто відзначити, що місцеве населення цьому особливо не опиралося, оскільки, будучи ураженим нав'язаною регіональною ідентичністю, справжніх господарів становили вбачало у регіональній еліті, а не владу у далекому і чужому для них Києві. Виходячи із цього можна стверджувати, що якби децентралізація була проведена раніше – створення "народних республік" було б під дуже великим питанням. Твердження про нав'язування елітами регіональної ідентичності місцевому населенню справедливе і для деяких інших регіонів, хоч і значно меншою мірою. Саме тому регіональні та субрегіональні еліти чинили спротив децентралізації, успішне завершення якої означало б для них втрату існуючого рівня політичного контролю над територією і потоками бюджетних коштів.

Наслідком реформи децентралізації також стало й те, що локальні і частково регіональні еліти перестали розглядати здобуття влади на місцевому рівні як трамплін для виходу на загальнонаціональний рівень. Здобувши значні адміністративні та фінансові повноваження, локальні еліти більше переймаються збереженням власних політичних позицій у своїх базових регіонах, аніж "походом на Київ". Таке їхнє бажання було підкріплене й тим, що новий адміністративно-територіальний устрій відповідає потребам розвитку територій і створює хорошу просторову основу для ефективної системи місцевого самоврядування. Внаслідок реформи мультирівневе управління стало реальністю, місцеві й регіональні еліти отримали свої політично-управлінські ніші, а їхні інтереси балансуються інтересами держави. До того ж, децентралізація стала тим фактором, що певною мірою уніфікує, урівнює ставлення мешканців і еліт різних регіонів до влади.

Вплив реформи децентралізації на євроінтеграційні перспективи України. Територіальна єдність України та консолідація її народу навколо спільного для більшості зовнішньополітичного вектора руху тісно пов'язана з європейськими та євроатлантичними устремліннями нашої держави.

Проведення реформи децентралізації стало чітким сигналом усьому світу про рух України на Захід та важливим проміжним етапом на цьому шляху.

З часу проголошення і дотепер децентралізація була тією українською реформою, що мала найбільш проєвропейський характер. Вона передбачала не просто перебудову окремого сектору місцевого самоврядування, а загальну трансформацію системи державного функціонування, її наближення до європейських підходів і норм. Ключовий захід реформи – передача більшої частини повноважень у соціально-економічній сфері від центру територіальним громадам, що супроводжувалося відповідним перерозподілом фінансових ресурсів, – було здійснено відповідно до принципу субсидіарності, закріпленого в Європейській хартії місцевого самоврядування. Цей принцип передбачав, що всі функції соціально-економічного забезпечення мають бути максимально наближені до їхнього кінцевого споживача – громадянина чи громади. Український законодавець розуміє принцип субсидіарності аналогічно: "Повноваження передаються державою органам місцевого самоврядування, що діють на тому рівні адміністративно-територіального устрою, на якому можливо і доцільно їх здійснювати з огляду на кадровий, фінансовий, інфраструктурний потенціал та ресурси, необхідні для реалізації повноважень на такому рівні" [Концепція реформування місцевого самоврядування ..., 2014].

Зміни, запроваджені реформою у сфері місцевого самоврядування і адміністративно-територіального устрою, роблять Україну більш схожою на європейські країни, які переважно є децентралізованими та субсидіарними, та більш сумісною із Європейським Союзом (далі – ЄС). Це підтверджують результати опитувальника ЄС щодо українського законодавства, інституцій і політик у різних сферах, отриманого у відповідь на подану 28 лютого 2022 р. заявку України на членство в ЄС [Questionnaire, 2022, р. 152–154], які показали поступове наближення України до стандартів ЄС у регіональній політиці, функціонуванні системи територіальних органів влади, наповненні бюджетів громад і контролі за їх використанням, політиці згуртованості тощо [Ukraine's answer to the EU Questionnaire ..., 2022, р. 1–68].

Про те, що реформа децентралізації є важливим досягненням на шляху євроінтеграції України, свідчать заяви європейських інституцій та топ-політиків. Зокрема, у липні 2022 р. президент Єврокомісії Урсула фон дер Ляєн заявляла, що реформа децентралізації – "це успіх" і що "децентралізація та цифровізація зробили Україну сильнішою" [Keynote speech ..., 2022]. Понад те, Європейський парламент у своїй резолюції від 2 лютого 2023 р. щодо підготовки саміту Україна–ЄС наголошував, що "децентралізація та сильне місцеве самоврядування стали наріжним каменем української демократії та є важливим фактором стійкості України під час війни" [Preparation of the EU-Ukraine Summit, ... 2023].

Реформа децентралізації була проєвропейською не лише за формою, а й за змістом. Вона стала важливою спробою відходу від централізму, патерналізму, патримоніалізму, кумівства, що лежали в основі радянської та царсько-

російської політичних традицій, та долучення до провідних європейських цінностей, своєрідним способом відмови від покладання вини на когось і взяття відповідальності за своє майбутнє на себе.

Зростання стійкості територіальних громад унаслідок реформи децентралізації. Вплив стійкості громад на суспільну та державну єдність. За майже 2 роки повномасштабної війни Україна продемонструвала безпрецедентну стійкість як у військовому плані на лінії фронту, так і у здатності підтримувати достатній рівень функціонування тилу. Важливе місце у цьому відіграли органи самоврядування територіальних громад, які після проведення реформи децентралізації мали достатньо ресурсів, щоб адекватно і ефективно відповісти на такі виклики, як: забезпечення життєдіяльності громад у прифронтовій зоні; розміщення та інтеграція мільйонів внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО); підтримка безперебійної роботи всіх служб в умовах відключень електроенергії, викликаних наслідками ракетних обстрілів; відновлення інфраструктури; задоволення потреб військових підрозділів продовольством, одягом, транспортними засобами; лікування та реабілітація військових тощо. У першій половині 2022 р. держава змогла вистояти і зберегти внутрішню стабільність значною мірою завдяки органам самоврядування територіальних громад, які взяли на себе вирішення багатьох життєво важливих справ, розвантаживши таким чином центральну владу для організації опору окупантам. Усе перераховане вище стало можливим через підвищення їх *стійкості*, що було досягнуте внаслідок проведення реформи децентралізації.

У межах нашого дослідження під стійкістю територіальної громади розуміємо її здатність ефективно протистояти загрозам будь-якого походження і характеру, адаптуватися до змін середовища (у т. ч. у сфері безпеки і оборони), підтримувати своє стале функціонування, швидко відновлюватися після кризових ситуацій до бажаного стану рівноваги. Компонентами стійкості територіальних громад є *інституційна, фінансова та соціальна стійкість*. Успішний розвиток територіальних громад можливий у разі забезпечення стійкості кожного з перерахованих компонентів. А рівень розвитку кожного виду стійкості, в остаточному підсумку, визначають загальну стійкість територіальних громад і адміністративно-територіальних одиниць вищого порядку, що з них складаються. Таким чином, стійкість територіальних громад лежить в основі національної стійкості, є складовим елементом забезпечення державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу й національних інтересів України від реальних та потенційних загроз.

Інституційна (організаційна) стійкість. Одним із головних елементів стійкості територіальних громад в Україні є їхня *інституційна стійкість* – *здатність територіальних громад зберігати ефективність системи органів самоврядування та їх спроможність до повноцінного функціонування у кризових умовах та в ході ліквідації їх наслідків*.

Під час повномасштабного вторгнення Росії була задіяна така форма стійкості державної системи, як *перехід на інший рівень за принципом*

субсидіарності: значна частина функцій щодо забезпечення соціально-економічної стійкості перейшла від центральних органів виконавчої влади до місцевих військових адміністрацій і ОМС [Потапенко та ін., 2023]. Завдяки децентралізації система державного управління виявилася гнучкою і пружною – функціонал ОМС передбачав вирішення значної частини соціально-економічних питань, які у звичних обставинах перебували у віданні держави, зокрема: допомога ЗСУ; розселення і забезпечення ВПО; прийом і розподілення гуманітарної допомоги; відновлення постраждалих територій тощо.

Додаткової стійкості органам місцевого самоврядування надали результати адміністративно-територіальної реформи, проведеної в межах децентралізації. Заміна старої чотирирівневої системи взаємодії "центр–область–район–сільська рада" на дворівневу – "центр–територіальна громада" не лише спростила фінансово-адміністративні відносини між громадами та центральними органами влади, зменшила кількість корупційних ризиків, а й стала на заваді спробам російського командування підпорядкувати собі українські ОМС на захоплених територіях. Вибудувані територіальними громадами нові вертикальні зв'язки у багатьох сферах оминали районний і обласний рівень, що поставило росіян перед фактом – встановлення контролю над обласним чи районним центром не забезпечує контролю над адміністративними одиницями нижчого рівня. Також серед місцевої влади було мало колаборантів, оскільки сам процес створення територіальних громад та місцеві вибори виявили нових лідерів місцевого самоврядування, більшість з яких мали безпосередній зв'язок з очолюваною територією – походили з цієї місцевості, користувалися довірою мешканців громади чи/та мали тут економічні інтереси. Зрештою, більшість голів і рад територіальних громад залишилися лояльною до України у 2022 р. навіть на тимчасово окупованих територіях [Bidenko, 2023].

Опитування, проведене у серпні–вересні 2022 р. на замовлення Ради Європи, виявило високий рівень інституційної стійкості територіальних громад. Дві третини громад, розташованих поза зоною бойових дій або звільнених станом на вересень 2022 р., і надалі вели свою нормальну діяльність. З них 28% ніколи не припиняли роботу, 43% повернулися до роботи у звичному режимі упродовж двох тижнів, 12% – упродовж 3–4 тижнів, 10% – упродовж 1–3 місяців після повномасштабного вторгнення або звільнення. Крім того, серед звільнених громад 17% повідомили, що ніколи не припиняли роботу, тобто місцева влада працювала в умовах окупації [Рада Європи, 2023]. Це саме дослідження показало, що територіальні громади в умовах війни *зберігали легітимність у прийнятті рішень*: вирішуючи кризові ситуації, вони діяли на основі рішень своїх колегіальних органів – міської ради та виконавчого комітету (по 82%), а також офіційних рекомендацій вищих органів влади (78%) [Рада Європи, 2023].

Фінансова стійкість. Реформа децентралізації була спрямована на те, щоб забезпечити економічну незалежність територіальних громад від держави, зробити їх спроможними – надати їм можливість самостійно здійснювати

економічний розвиток території і за рахунок наявних ресурсів забезпечувати потреби мешканців. Основу фінансової стійкості територіальних громад заклала *фінансова децентралізація* – ключовий елемент реформи місцевого самоврядування в Україні, що мав на меті передати територіальним громадам фінансові ресурси та повноваження у фінансовій сфері (видаткові, дохідні, податкові).

Фінансова забезпеченість громад стала одним зі стовпів, на яких трималася їх стійкість. Після запровадження фінансової децентралізації доходи бюджетів територіальних громад складаються з двох основних частин: 1) власних надходжень та 2) трансфертів з державного бюджету України. Власні надходження станом на 2021 р. становили понад 65% бюджету і отримувалися з таких джерел: державні податки (64,0%), місцеві податки (28,1%), неподаткові надходження (6,3%), доходи від операцій з капіталом і спеціальні фонди (1,2%), інші податки (0,4%) [Pidubnyi et al, 2022]. Саме завдяки фінансовій децентралізації територіальні громади змогли значно збільшити власні бюджети. Так, якщо у 2018 р. загальний та спеціальний фонди бюджетів територіальних громад становили 22,4 млрд грн, то у 2023 р. – 441,9 млрд грн [Онищук, 2023; *Мінфін: за 2023 рік до загального фонду ...*, 2024], тобто бюджети громад за цей період вирости у 20 разів. Водночас знизилася їх залежність від коштів державного бюджету, що надавалися у вигляді дотацій та субвенцій – з 2018 р. до 2022 р. частка трансфертів з державного бюджету до бюджетів територіальних громад упала з 42% до 25% [Онищук, 2023].

Проведені в ході реформи заходи позитивно вплинули на фінансову стійкість місцевих бюджетів. Органи місцевого самоврядування набули здатності акумулювати такий обсяг фінансових ресурсів, який був достатнім для забезпечення їх видаткових повноважень, що гарантуватиме жителям адміністративно-територіальних одиниць достатній рівень громадських благ та послуг. Фінансова стійкість місцевих бюджетів заклала підвалини для стабільного соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць, зменшила їх залежність від фінансової допомоги органів влади вищого рівня.

Соціальна стійкість. Соціальна стійкість територіальних громад значною мірою формувалася завдяки зміцненню *довіри* між мешканцями громад та місцевою владою, яку сучасні вчені розглядають як один із ключових чинників забезпечення політичної стабільності і легітимації влади, стійкості інституцій та економічного зростання.

На формування довіри жителів новостворених громад до ОМС вплинула низка чинників. Одним із них був добровільний характер процесу об'єднання, коли мешканці сіл, селищ і міст самостійно обирали, з ким об'єднуватися і надалі облаштовувати спільний соціальний простір, краще пізнавали один одного, більше дізнавалися про принципи функціонування влади і самих представників влади. Також ближчим до громадян стало прийняття політичних рішень, що значно підвищило їх мотивацію брати участь у розв'язанні

проблем громади і сприяло наростанню громадянської активності. Значного поширення набули різні форми консультацій з громадянами – від використання електронних петицій і опитувань громадян до місцевих форумів. Значна кількість громад запровадила практику партиципаторного бюджетування, яка дозволила мешканцям безпосередньо пропонувати та реалізовувати проєкти у своїй громаді, що фінансуються за рахунок місцевого бюджету. Позитивно на зростання довіри до лідерів територіальних громад вплинуло інформування мешканців про використання коштів громади, скорочення видатків на утримання бюрократичного апарату місцевих рад і їх виконавчих комітетів, підвищення якості публічних послуг та покращення соціально-економічного становища громад. Формування довіри до ОМС мало зворотний позитивний ефект, що виявлявся у зростанні відповідальності представників самоврядування перед громадою.

Висновки. Отже, ефективне впровадження реформи децентралізації сприяло створенню дієвих інструментів для підтримання державної єдності та забезпечення територіальної та суспільної консолідації. Об'єднання територіальних громад позитивно відобразилося на зміцненні системи керованості територіями, а встановлення безпосередніх бюджетних відносин громад з державою не тільки спростило й зміцнило систему управління фінансами, а й значно ускладнило можливість нецільового використання коштів. Громади отримали ефективні інструменти управління, можливість концентрувати ресурси і використовувати внутрішній потенціал для економічного та соціального розвитку. Всі перераховані чинники створили на низовому рівні міцне і стабільне підґрунтя для зміцнення державності.

«Людиноцентричність» реформи, що виявилася у поліпшенні безпосереднього середовища життєдіяльності людини, можливості реалізувати прагнення до якісних освіти, медицини, культури, соціального захисту, у максимальному наближенні державних послуг до їхнього споживача, відіграла важливу роль для консолідації суспільства. Наближеність центрів прийняття рішень локального рівня до мешканців громади, можливість останніх брати участь в управлінні громадою через партиципаторні бюджети та громадські ради позитивно вплинули на довіру між громадянами і владними інституціями. У національному контексті це корисно впливає на позитивне сприйняття керівництва держави, що відкриває останньому шлях до подальшого перетворення держави, зокрема для проведення непопулярних реформ.

Децентралізація створила умови для формування і / чи посилення локальної ідентичності, яка не лише є чинником зростання місцевого патріотизму і засобом розвитку території, а й антагоністом регіональної ідентичності, послаблення якої веде до зміцнення загальнонаціональної ідентичності.

Сформована децентралізаційними нововведеннями інституційна, фінансова і соціальна стійкість територіальних громад забезпечила надійний базис для функціонування державного апарату під час російського вторгнення,

чим вивільнила ресурси інших державних інституцій для гідного опору агресору і продовження боротьби за незалежність України.

Водночас варто відзначити, що під час війни спостерігається поступове згортання центральною владою реформи децентралізації, що у майбутньому може нівелювати її позитивні наслідки, знизити ефективність ОМС і, врешті решт, зашкодити єдності держави. Це питання **вимагає подальшого вивчення**, як і формування чіткого плану оптимального завершення реформи.

Бібліографічні посилання

- Бевз, Т. (2019) Специфіка здійснення реформи децентралізації в регіонах України: здобутки і прорахунки. *Народна творчість та етнологія*, 3(379), 65–75. <https://nte.etnolog.org.ua/arkhiv-zhurnalu/2019-rik/3/43-z-naukovoho-zhyttia/43-spetsyfika-zdiisnennia-reformy-detsentralizatsii-v-rehionakh-ukrainy-zdobutky-i-prorakhunky>
- Горбатюк, М. (2019) Децентралізація і регіональні політичні еліти (на прикладі Вінницької області). *Народна творчість та етнологія*, 3(379), 76–88. <https://nte.etnolog.org.ua/arkhiv-zhurnalu/2019-rik/3/43-z-naukovoho-zhyttia/44-detsentralizatsiia-i-rehionalni-politychni-elity-na-prykladi-vinnytskoi-oblasti>
- Горбатюк, М. В. (2022). Реформа місцевого самоврядування в Україні: спроби, прорахунки, досягнення (1991–2020). У *Політичний процес у незалежній Україні: підсумки і проблеми: монографія* (2-ге вид., доп.) (с. 383–453). Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.
- Дарковіч, А., & Савісько, М. (2023, Вересень 13). Фактори стійкості громад під час війни. Дослідження впливу економіки, управління та залученості. *Вокс Україна*. <https://voxukraine.org/factory-stijkosti-gromad-pid-chas-vijny-doslidzhennya-vplyvu-ekonomiky-upravlinnya-ta-zaluchenosti>
- Децентралізація і цілісність держави*. (2016, Жовтень 20). LB.ua. https://lb.ua/news/2016/10/20/348360_detsentralizatsiya_tselostnost.html
- Кендалл, Б. (2014, Квітень 2). Федералізація України в питаннях і відповідях. *BBC News*. https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/04/140402_ukraine_federalisation_yg
- Коліушко, І., & Журба, Я. (2014, Лютий 14). "Федералізація" України – коли логіка і добросовісність відпочивають. *LB.ua*. https://lb.ua/news/2014/02/14/255373_federalizatsiya_ukraini-koli.html
- Конституція України (1996) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
- Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 333-рп (2014) (Україна). <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>
- Котенко, Я. (2016). *Локальна ідентичність як умова розвитку об'єднаних територіальних громад (навчальний модуль)*. Київ: ІКЦ "Легальний статус".
- Котенко, Я. В., & Ткачук, А. Ф. (2018). *Локальна ідентичність і об'єднані територіальні громади* (видання друге, виправлене та доповнене). Київ: Видавництво "Юстон".

- Кравців, В. С., & Сторонянська, І. З. (Ред.). (2020). *Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку: монографія*. Львів: ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України".
- Махсма, С. Г. (2023). *Локальні політичні ідентичності як ресурс розвитку територіальних громад* (Дис. ... д-ра філософії). Маріупольський державний університет. Київ. https://repository.mu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4338/1/dis_Mahsma.pdf
- Мирослав Пітцик: Єдність країни цементується децентралізацією. (2017, Лютий 3). Асоціація міст України. <https://for-um.auc.org.ua/novyna/myroslav-pitsyk-yednist-krayiny-cementuyetsya-decentralizaciyeu>
- Мінфін: за 2023 рік до загального фонду місцевих бюджетів надійшло 441,9 млрд гривень. (2024, Січень 8). Міністерство фінансів України. https://mof.gov.ua/uk/news/minfin_zh_2023_rik_do_zagalnogo_fondu_mistsevykh_biudzhetyv_nadiishlo_4419_mlrld_griven-4386
- Нагорна, Л. (2008). *Регіональна ідентичність: український контекст*. Київ: ІПіЕнд ім. І. Ф. Кураса НАН України. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/Nagorna_50.pdf
- Олійник, Я., & Гнатюк, О. (2017). *Територіальна ідентичність населення Подільського регіону: монографія*. Київ: ВПЦ "Київський університет".
- Онищук, І. (2023, Лютий 13). Аналіз виконання місцевих бюджетів за 2022 рік. Портал "Децентралізація". <https://decentralization.ua/news/16105>
- Потапенко, В. Г., Баранник, В. О., Бахур, Н. В., Валюшко, І. В., Головка, А. А., Двігун, А. О., Їжак, О. І., Лісогор, Л. С., Малярєвський, Є. В., & Химинець, В. В. (2023). *Міське самоврядування як чинник стійкості тилу: аналітична доповідь* (В. Г. Потапенко, Ред.). Київ: НІСД. <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.02>
- Прибиткова, І. (2014). Україна в регіонально-громадянському та національно-мовному вимірі за доби змін. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*, 1(15), 196–210. <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/2014monitoring1.pdf>
- Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій. Закон України № 2389-IX (2022) (Україна) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2389-20#Text>
- Про засади державної регіональної політики. Закон України № 156-VIII (2015) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>
- Про Концепцію державної регіональної політики. Указ Президента України № 341/2001 (2001) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341/2001#Text>
- Рада Європи. (2023, Січень). *Дослідження потреб та пріоритетів органів місцевого самоврядування України. Надання послуг у воєнний та післявоєнний період*. <https://rm.coe.int/survey-on-the-needs-and-priorities-of-local-authorities-in-ukraine-ukr/1680aae27c>
- Романова, В., & Умланд, А. (2021). Реформа децентралізації в Україні: перші результати та виклики. *Політичні дослідження / Political Studies*, 1, 41–51. <http://pd.ipiend.gov.ua/article/view/235422>

- Романюк, С. А. (2018). *Децентралізація: теорія та практика застосування: монографія*. Київ: НАДУ.
- Ростецька, С. І. (2021). *Регіональна ідентичність і національна держава: характер взаємин та вектори розвитку* (Автореф. дис. ... доктора політ. наук). Державний заклад "Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського". Одеса. <https://pdpu.edu.ua/doc/vr/2021/rostecka/aref.pdf>
- Стойка, В. С. (2022). Теоретичні підходи до визначення поняття "стійкість територіальних громад". *Причорноморські економічні студії*, 76, 169–175. http://bses.in.ua/journals/2022/76_2022/26.pdf
- Тільки 7% українців вважають, що федералізація усуне протистояння в країні. (2015, Січень 15). *Дзеркало тижня*. https://zn.ua/ukr/UKRAINE/tilki-7-ukrayinciv-vvazhayut-scho-federalizaciya-usune-protistoyannya-v-krayini-162054_.html
- Умланд, А. (2019, Січень 11). Чотири геополітичні виміри децентралізації України. *Дзеркало тижня*. https://zn.ua/ukr/internal/chotiri-geopolitichni-vimiri-decentralizaciyi-ukrayini-299352_.html
- Bidenko, Yu. (2023, February 22). The Puzzle of Ukrainian Resilience: Hidden Factors and Potential Risks. *Centre for East European and International Studies*. <https://www.zois-berlin.de/en/publications/zois-spotlight/the-puzzle-of-ukrainian-resilience-hidden-factors-and-potential-risks>
- Keynote speech by President von der Leyen at the opening ceremony of the Ukraine Recovery Conference*. (2022, July 4). European Commission. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/e%20n/speech_22_4302
- Piddubnyi, I., Neyter, R., Zamidra, S., & Nivievskyi, O. (2022). Decentralization and Communities Amalgamations: Increasing the Urban and Rural Divide? Measuring tax efforts of Ukrainian ATCs. March 2022. *Kyiv School of Economics*. <https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/10/Final-Report-I-part-KAS.pdf>
- Preparation of the EU-Ukraine Summit. European Parliament resolution of 2 February 2023 on the preparation of the EU-Ukraine Summit (2023/2509(RSP)) (2023) (Belgium). https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2023-0029_EN.html
- Questionnaire. Information requested by the European Commission to the Government of Ukraine for the preparation of the Opinion on the application of Ukraine for membership of the European Union. (2022) (France). Part II. https://web.archive.org/web/20221215230801/https://eu-ua.kmu.gov.ua/sites/default/files/inline/files/questionnaire_part_ii_ukraine_0.pdf
- Romanova, V. (2022). Ukraine's resilience to Russia's military invasion in the context of the decentralisation reform. *Fundacja im. Stefana Batorego*. <https://www.batory.org.pl/wp-content/uploads/2022/05/Ukraines-resilience-to-Russias-military-invasion.pdf>
- Ukraine's answer to the EU Questionnaire on the Application for Membership. Responses to the Questionnaire on Information requested by the European Commission to the Government of Ukraine for the preparation of the Opinion on the application of Ukraine for membership of the European Union* (2022, May) (Ukraine). Part II. Volume V. Chapters XXII–XXV. https://web.archive.org/web/20221215230752/https://eu-ua.kmu.gov.ua/sites/default/files/inline/files/vol_5_ch.xxii-xxv.pdf

References

- Bevz, T. (2019). Spetsyfika zdiisnennia reformy detsentralizatsii v rehionakh Ukrainy: zdobutky i prorakhunky [Specificity of the decentralization reform in the regions of Ukraine: achievements and miscalculations]. *Narodna tvorchist ta etnolohiia*, 3(379), 65–75. <https://nte.etnolog.org.ua/arkhiv-zhurnalu/2019-rik/3/43-z-naukovoho-zhyttia/43-spetsyfika-zdiisnennia-reformy-detsentralizatsii-v-rehionakh-ukrainy-zdobutky-i-prorakhunky> [in Ukrainian].
- Darkovich, A., & Savisko, M. (2023, Veresen 13). Faktory stiikosti hromad pid chas viiny. Doslidzhennia vplyvu ekonomiky, upravlinnia ta zaluchenosti [Factors of stability of communities during the war. Exploring the impact of economics, governance and engagement]. *Voks Ukraina*. <https://voxukraine.org/factory-stiikosti-gromad-pid-chas-viiny-doslidzhennya-vplyvu-ekonomiky-upravlinnia-ta-zaluchenosti> [in Ukrainian].
- Detsentralizatsiia i tsilisnist derzhavy* [Decentralization and integrity of the state]. (2016, Zhovten 20). LB.ua. https://lb.ua/news/2016/10/20/348360_detsentralizatsiia_tselostnost.html [in Ukrainian].
- Horbatiuk, M. (2019). Detsentralizatsiia i rehionalni politychni elity (na prykladi Vinnytskoi oblasti) [Decentralization and regional political elites (case of Vinnytsia region)]. *Narodna tvorchist ta etnolohiia*, 3(379), 76–88. <https://nte.etnolog.org.ua/arkhiv-zhurnalu/2019-rik/3/43-z-naukovoho-zhyttia/44-detsentralizatsiia-i-rehionalni-politychni-elity-na-prykladi-vinnytskoi-oblasti> [in Ukrainian].
- Horbatiuk, M. V. (2022). Reforma mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini: sproby, prorakhunky, dosiahnennia (1991–2020) [The local self-government reform in Ukraine: attempts, miscalculations, achievements (1991–2020)]. U *Politychnyi protses u nezalezhnii Ukraini: pidsumky i problemy: monohrafiia* (2-he vyd., dop.) (s. 383–453). Kyiv: IPIEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Kendall, B. (2014, Kviten 2). Federalizatsiia Ukrainy v pytanniakh i vidpovidiakh [Federalization of Ukraine in questions and answers]. *BBC News*. https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/04/140402_ukraine_federalisation_yg [in Ukrainian].
- Keynote speech by President von der Leyen at the opening ceremony of the Ukraine Recovery Conference*. (2022, July 4). European Commission. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/e%20n/speech_22_4302
- Koliushko, I., & Zhurba, Ya. (2014, Liutyi 14). "Federalizatsiia" Ukrainy – koly lohika i dobrosovisnist vidpochyvaiut ["Federalization" of Ukraine – when logic and good faith rest]. LB.ua. https://lb.ua/news/2014/02/14/255373_federalizatsiia_ukraini-koli.html [in Ukrainian].
- Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] (1996) (Ukraine). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
- Kontseptsii reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vladly v Ukraini [The concept of reforming of the local self-government and territorial organization of power in Ukraine]. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy № 333-rp (2014) (Ukraine). <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80> [in Ukrainian].
- Kotenko, Ya. (2016). *Lokalna identychnist yak umova rozvytku obiednanykh terytorialnykh*

- hromad (navchalnyi modul)* [Local identity as a condition for the development of united territorial communities]. Kyiv: IKTs "Lehalnyi status" [in Ukrainian].
- Kotenko, Ya. V., & Tkachuk, A. F. (2018). *Lokalna identychnist i obiednani terytorialni hromady* (vydannia druhe, vypravlene ta dopovnene) [Local identity and united territorial communities]. Kyiv: Vydavnytstvo "Iuston" [in Ukrainian].
- Kravtsiv, V. S., & Storonianska, I. Z. (Red.). (2020). *Terytorialni hromady v umovakh detsentralizatsii: ryzyky ta mekhanizmy rozvytku: monohrafiia* [Territorial communities in conditions of decentralization: risks and mechanisms of development]. Lviv: DU "Instytut rehionalnykh doslidzhen imeni M. I. Dolishnoho NAN Ukrainy" [in Ukrainian].
- Makhsma, S. H. (2023). *Lokalni politychni identychnosti yak resurs rozvytku terytorialnykh hromad* [Local political identities as a resource for the development of territorial communities] (Dys. ... d-ra filosofii). Mariupolskyi derzhavnyi universytet. Kyiv. https://repository.mu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4338/1/dis_Mahsma.pdf [in Ukrainian].
- Minfin: za 2023 rik do zahalnoho fondu mistsevykh biudzhativ nadiishlo 441,9 mlrd hryven [Ministry of Finance: for 2023, the general fund of local budgets received 441.9 billion hryvnias]. (2024, Sich 8). Ministerstvo finansiv Ukrainy. https://mof.gov.ua/uk/news/minfin_za_2023_rik_do_zagalnogo_fondu_mistsevykh_biudzhativ_nadiishlo_4419_mlrd_griven-4386 [in Ukrainian].
- Myroslav Pittsyk: Yednist krainy tsementuietsia detsentralizatsiieiu [Myroslav Pittsyk: The unity of the country is cemented by decentralization]. (2017, Liutyi 3). Asotsiatsiia mist Ukrainy. <https://for-um.auc.org.ua/novyna/myroslav-pitsyk-yednist-krayiny-cementuyetsya-decentralizaciyeyu> [in Ukrainian].
- Nahorna, L. (2008). *Rehionalna identychnist: ukrainskyi kontekst* [Regional identity: the Ukrainian context]. Kyiv: IPIEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/Nagorna_50.pdf [in Ukrainian].
- Oliinyk, Ya., & Hnatiuk, O. (2017). *Terytorialna identychnist naseleennia Podilskoho rehionu: monografia* [Territorial identity of the population of the Podillia region: monographs]. Kyiv: VPTs "Kyivskyi universytet" [in Ukrainian].
- Onyshchuk, I. (2023, Liutyi 13). Analiz vykonannia mistsevykh biudzhativ za 2022 rik [Analysis of the implementation of local budgets for 2022]. *Portal "Detsentralizatsiia"*. <https://decentralization.ua/news/16105> [in Ukrainian].
- Piddubnyi, I., Neyter, R., Zamidra, S., & Nivievskyi, O. (2022). Decentralization and Communities Amalgamations: Increasing the Urban and Rural Divide? Measuring tax efforts of Ukrainian ATCs. March 2022. *Kyiv School of Economics*. <https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/10/Final-Report-I-part-KAS.pdf>
- Potapenko, V. H., Barannyk, V. O., Bakhur, N. V., Valiushko, I. V., Holovka, A. A., Dvahun, A. O., Yizhak, O. I., Lisohor, L. S., Maliarevskyi, Ye. V., & Khymynets, V. V. (2023). *Mistseve samovriaduvannia yak chynnyk stikosti tylu: analitychna dopovid* [The local self-government as a factor in the stability of the rear: an analytical report] (V. H. Potapenko, Red.). Kyiv: NISD. <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.02> [in Ukrainian].
- Preparation of the EU-Ukraine Summit. European Parliament resolution of 2 February 2023 on the preparation of the EU-Ukraine Summit (2023/2509(RSP)) (2023) (Belgium). https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2023-0029_EN.html

- Pro Kontseptsiiu derzhavnoi rehionalnoi polityky [About the concept of the state regional policy]. Ukaz Prezydenta Ukrainy № 341/2001 (2001) (Ukraine). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341/2001#Text> [in Ukrainian].
- Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zasad derzhavnoi rehionalnoi polityky ta polityky vidnovlennia rehioniv i terytorii [On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the principles of the state regional policy and the policy of restoration of regions and territories]. Zakon Ukrainy № 2389-IX (2022) (Ukraine). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2389-20#Text> [in Ukrainian].
- Pro zasady derzhavnoi rehionalnoi polityky [About the principles of the state regional policy]. Zakon Ukrainy № 156-VIII (2015) (Ukraine). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text> [in Ukrainian].
- Prybytkova, I. (2014). Ukraina v rehionalno-hromadianskomu ta natsionalno-movnomu vymiri za doby zmin [Ukraine in the regional-civic and national-linguistic dimensions during the times of change]. *Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin*, 1(15), 196–210. <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/2014monitoringist1.pdf> [in Ukrainian].
- Questionnaire. Information requested by the European Commission to the Government of Ukraine for the preparation of the Opinion on the application of Ukraine for membership of the European Union. (2022) (France). Part II. https://web.archive.org/web/20221215230801/https://eu-ua.kmu.gov.ua/sites/default/files/inline/files/questionnaire_part_ii_ukraine_0.pdf
- Rada Yevropy. (2023, Sichen). *Doslidzhennia potreb ta priorytetiv orhaniv mistsevoho samovriaduvannia Ukrainy. Nadannia posluh u voiennyi ta pisliavoiennyi period* [The study of needs and priorities of local self-government bodies of Ukraine. Provision of services in the war and post-war period]. <https://rm.coe.int/survey-on-the-needs-and-priorities-of-local-authorities-in-ukraine-ukr/1680aae27c> [in Ukrainian].
- Romaniuk, S. A. (2018). *Detsentralizatsiia: teoriia ta praktyka zastosuvannia: monografia* [Decentralization: the theory and the practice of application: monographs]. Kyiv: NADU [in Ukrainian].
- Romanova, V. (2022). Ukraine's resilience to Russia's military invasion in the context of the decentralisation reform. *Fundacja im. Stefana Batorego*. <https://www.batory.org.pl/wp-content/uploads/2022/05/Ukraines-resilience-to-Russias-military-invasion.pdf>
- Romanova, V., & Umland, A. (2021). Reforma detsentralizatsii v Ukraini: pershi rezultaty ta vykyky [Decentralization reform in Ukraine: first results and challenges]. *Politychni doslidzhennia / Political Studies*, 1, 41–51. <http://pd.ipiend.gov.ua/article/view/235422> [in Ukrainian].
- Rostetska, S. I. (2021). *Rehionalna identychnist i natsionalna derzhava: kharakter vzaiemyn ta vektory rozvytku* [The regional identity and the national state: a nature of relations and vectors of development] (Avtoref. dys. ... doktora polit. nauk). Derzhavnyi zaklad "Pivdenoukrainskyi natsionalnyi pedahohichniy universytet imeni K. D. Ushynskoho". Odesa. <https://pdpu.edu.ua/doc/vr/2021/rostecka/aref.pdf> [in Ukrainian].
- Stoika, V. S. (2022). Teoretychni pidkhody do vyznachennia poniattia "stiikest terytorialnykh hromad" [Theoretical Approaches to Defining the Concept of "Resilience of Territorial Communities"]. *Prychornomorski ekonomichni studii*, 76, 169–175. http://bses.in.ua/journals/2022/76_2022/26.pdf [in Ukrainian].

- Tilky 7% ukraintsiiv vvazhaiut, shcho federalizatsiia usune protystoiannia v kraini* [Only 7% of Ukrainians believe that the federalization will eliminate the confrontation in the country.]. (2015, Sich 15). *Dzerkalo tyzhnia*. https://zn.ua/ukr/UKRAINE/tilki-7-ukrayinciv-vvazhayut-scho-federalizaciya-usune-protistoyannya-v-krayini-162054_.html [in Ukrainian].
- Ukraine's answer to the EU Questionnaire on the Application for Membership. Responses to the Questionnaire on Information requested by the European Commission to the Government of Ukraine for the preparation of the Opinion on the application of Ukraine for membership of the European Union* (2022, May) (Ukraine). Part II. Volume V. Chapters XXII–XXV. https://web.archive.org/web/20221215230752/https://eu-ua.kmu.gov.ua/sites/default/files/inline/files/vol_5._ch.xxii-xxv.pdf
- Umland, A. (2019, Sich 11). *Chotyry heopolitychni vymiry detsentralizatsii Ukrainy* [Four geopolitical dimensions of Ukraine's decentralization]. *Dzerkalo tyzhnia*. https://zn.ua/ukr/internal/chotiri-geopolitichni-vimiri-decentralizaciyi-ukrayini-299352_.html [in Ukrainian].
- Bidenko, Yu. (2023, February 22). *The Puzzle of Ukrainian Resilience: Hidden Factors and Potential Risks*. *Centre for East European and International Studies*. <https://www.zois-berlin.de/en/publications/zois-spotlight/the-puzzle-of-ukrainian-resilience-hidden-factors-and-potential-risks>